

Милорад Радевић

ИЗДАЊА „МЕМОАРА“ ПРОТЕ МАТИЈЕ НЕНАДОВИЋА

Прота Матија Ненадовић (око 1777—1854), један од организатора устанка, дипломата, законодавац и војвода, чиновник у време кнеза Милоша, уставобранитељ и члан Државног совјета, спада међу најистакнутије личности политичке и културне историје Србије прве половине XIX века.

Његови Мемоари обухватају, углавном, збивања у северозападној Србији од Кочине крајине до средине 1806. Међутим, у њима су нашли места и догађаји од ширег значаја за први устанак: дипломатске мисије у Петрограду и Бечу, организовање Правитељствујушћег совјета и др. Поред овог, Прота је оставио и неколико мањих текстова мемоарског карактера: *О Правитељствујушћем совјету . . .*, *О ајдучким четама пре устанка Карађорђевог*, *После пропасти*, и дневник *Пословање у Бечу у време бечког конгреса . . .* Већина ових прилога објављивана је уз готово сва издања Мемоара. И као историјски извор и као литерарно остварење Мемоари заузимају истакнуто место у српској мемоарској књижевности и српској књижевности уопште.

Колико нам је познато, Прота је добро чувао тајну постојања рукописа Мемоара. Нисмо наишли на траг да их је давао ради коришћења чак ни својим добрим пријатељима Сими Милутиновићу Сарајлији, Јовану Хаџићу и Исидору Стојановићу, којима је, иначе, нарочито Хаџићу, ставио на располагање своју збирку важних писама и аката из првог устанка. Прота је, ипак, у приватном писму Јанићију Бурићу из 1848. наговестио да „гдешто“ има „записано“,¹ а према причању Љубомира Ненадовића, казивао је Вуку Караџићу око 1850: „имам понешто написано само као спомен деши, али ја не уем да пишем за труковање“.²

Први Протин текст *Дневник . . . посланика србског 1815. год. у Бечу . . .* штампao је Љубомир П. Ненадовић у „Шумадинки“, априла 1855. Десет месеци касније (од 7. фебруара 1856), почели су у истом листу да излазе у наставцима *Рукописи Проте Ненадовића*, у ствари Мемоари, чије је објављивање, без објашњења као што је и започето,³ прекинуто октобра исте године.⁴ Додуше, нешто касније, септембра 1853, Љ. П. Ненадовић је написао због чега издаје Протину заоставштину:

¹ Милорад Радевић, *Прота Матија Ненадовић о „Историји најважнији догађаја у Србији“ Павла Јоановића*. Зборник Историјског музеја Србије, 1969. 6, стр. 171.

² Љубомир Ковачевић, *Прота Матија Ненадовић*. — *Мемоари Проте Матије Ненадовића*, Београд, 1893, стр. XVII.

³ Уз пети наставак дато је објашњење: „ . . . Ови исторични рукописа има преко 100 табака, осим други исторични писама и протокола из Карађорђевог времена. Ми ћемо кроз више година у овоме листу читатељима исте рукописе саопштавати, и то без икакве промене, онако као што су писани . . .“ Шумадинка, 10. IV 1856, V, 29, стр. 223.

⁴ Текст се завршава описом доласка српске депутације у Петроград.

„пред своју смрт предао ми је мој отац, како своје историчне рукописе, тако и све за србску новију историју прилоге, које је он почевши јошт од 1790. године, па до најновији наши времена, или у оригиналу или у препису прикупљао и брижљиво сачувао. Жеља његова била је та: да и његове историчне рукописе и сва сачувана историчка дата... што пре узмогу штампам... Штампало [сам] у листу *Шумадинки* већу част његови рукописа о славном устанку и војевању противу Турака у Карађорђево време... Намерио сам сва та и тим подобна дата за србску историју издавати... у свескама...“⁵ Међутим, штампало је само документе.⁶

Текст *Мемоара* из „Шумадинке“ преведен је и објављен у „Русској бесѣди“ — познатом московском славјанофилском часопису, 1859.

Када је у Српском ученом друштву обновљен рад на проучавању првог устанка (започет још у Друштву србске словесности), Друштво је замолило Љубомира П. Ненадовића да изда Протине *Мемоаре* и важнија писма и акта из устанка. Он се одазвао молби и прво издање целог текста *Мемоара* са прилозима појавило се крајем јула 1867.⁷

Управа Српске књижевне задруге на првом редовном састанку (30. априла 1892) уврстила је Протине *Мемоаре*, као другу књигу, после Доситејевог *Живота и прикљученија*, у I коло својих издања. Међутим, Љубомир П. Ненадовић није уступио рукопис, а пристанак за штампање дао је касно, па су *Мемоари* у редакцији Љубомира Ковачевића, приређени по издањима из 1856. и 1867, објављени тек новембра 1893.⁸ Из последњег издања изостављени су: писма, Протин дневник и *Кратке записке*, затим *За памјат, Слово и Дневник Боже Грујевића*.

Владимир Ђоровић је 1926. припремио, по Ковачевићевом издању, местимично скраћени текст *Мемоара* за библиотеку „Школски писци“ Геце Кона, познатог београдског књижара и издавача.

Две године касније, појавила су се у редакцији Владимира Ђоровића Протина *Целокупна дела* у „Библиотеци српских писаца“ издавачке куће „Народна просвета“. За ово издање коришћена су оба издања Љубомира П. Ненадовића и оно Љубомира Ковачевића.

Приређивачи послератних издања *Мемоара* и осталих мемоарских текстова узимају било Ковачевићево, било Ђоровићево издање, или оба заједно.

Иако су *Мемоари* много коришћени у нашој историографији, ипак је о њима мало писано. Осим у предговорима Љубомира Ковачевића, Владимира Ђоровића, Ђорђа Јовановића,⁹ Милосава Мирковића, Мио-

⁵ Прилози за Србску историју. Издае Любомиръ П. Ненадовићъ. I. Свеска. У Земуну, Печатня И. К. Сопрона. 1858, стр. 3.

⁶ Прилози за Србску историју. II. Свеска. У Београду, у Државной штампарији. 1861, стр. 32. 12⁰; Протоколъ писама Проте Матіе Ненадовића о ратованю край Дрине 1811, 1812. и 1813. год. Издао Л. П. Ненадовићъ. У Београду, у Правителственой книгопечатни, 1861, стр. 184. 12⁰.

⁷ Архив Српске академије наука и уметности, Српско учено друштво, 1867, 12, 115; Србске новине, 16. II 1867, XXXIII, 20. и 30. IX 1867, XXXIII, 124; Гласник СУД, 1867, IV, стр. 393 и V, стр. 422 и 425; Видов Дан, 13. VIII 1867, VII, 178; Вила, 13. VIII 1867, III, 33.

⁸ Записници са I, II, V (1892), XIV, XV, XVIII, XX (1893) и XXIII и XXV (1893) редовног састанка Управе Српске књижевне задруге; Бранково коло, 9 (22) VI 1905, XI, 23, стр. 733.

⁹ Јовановићев есеј први пут је објављен посебно. Види нап. бр. 11.

драга Поповића,¹⁰ Владимира Стојанчевића и Lovetta Edwardsa уз разна издања, о *Мемоарима* је писано у појединим делима или у посебним чланцима, прилозима и есејима.¹¹

Поводом стогодишњице издања *Мемоара* из 1867. појавили су се у штампи написи Радивоја Јовановића и Божидача Ковачевића,¹² па је између њих дошло до спора око тога да ли је Прота писац уводног дела *Мемоара*; у полемику се умешао и Никола Банашевић.¹³

На жалост, досадашња издања *Мемоара* не задовољавају у потпуности научне потребе. Сачувани део оригиналног рукописа омогућава, бар делимично, припремање новог, критичког издања.¹⁴ Напомињемо да смо белешке, приказе и критике навели само уз ранија издања.¹⁵ За послератна издања, нисмо их бележили.

1. ДНЕВНИКЪ ПРОТЕ НЕНАДОВИЋА ПОСЛАНИКА СРБСКОГЪ 1815. ГОД. У БЕЧУ; кадъ е молио скупљне владателъ на бечкомъ конгресу, да подђиствую да се Порта умилостиви спрамъ страдајућега народа у Србији. — Шумадинка, 8. IV 1855, IV, 30, стр. 117—118; 12. IV, 31, стр. 121—122; 15. IV, 32, стр. 125—127; 19. IV, 33, стр. 129—130.

РУКОПИСИ ПРОТЕ НЕНАДОВИЋА. — Шумадинка, 7. II 1856, V, 11, стр. 81—83; 10. II, 12, стр. 89—92; 14. II, 13, стр. 97—98; 17. II, 14, стр. 105—107; 10. IV, 29, стр. 225—227; 13. IV, 30, стр. 233—235; 20. IV, 31, стр. 241—244; 24. IV, 32, стр. 249—250; 27. IV, 33, стр. 257—259; 1. V, 34, стр. 266—267; 3. V, 35, стр. 272—273; 7. VII, 61, стр. 409—410; 14. VII, 64, стр. 425—426; 5. VIII, 73, стр. 473—474;

¹⁰ Нешто преправљен текст предговора објавио је Поповић у *Историји српске књижевности*, Београд, 1968, стр. 147—163.

¹¹ Стојан Новаковић, *Устанак на дахије 1804*, Београд, 1904, стр. 8—9; Андра Гавриловић, *Два прилога историји ослобођења Србије*, Годишњица Николе Чупића, 1903, XXII, стр. 61—62; Душан Николајевић, *Три Ненадовића*, Београд, 1925, стр. 15—23; Драгиша Васић, *Стојан Божиковић о Протиним Мемоарима*, Правда, 6, 7, 8, и 9. I 1935, XXXI, 10 841—10.844; Ђорђе Јовановић, *Епска истина Проте Матеје Ненадовића*, Српски књижевни гласник, 16. IX 1939, LVIII, 2, стр. 75—86; Miroslav Đorđević, *Fragmenti o Matiji Nenadoviću*, *Književne novine*, 28. XI 1949, II, 47. Допуњен текст: Slanci i eseji, Sarajevo, 1951, str. 95—100; Бошко Новаковић, *Први српски устанак у књижевности*, *Ослобођење*, 1, 2, и 3. I 1954, XII, 2260; Ристо Тошовић, *Носталгија волене књиге*, *Књижевне новине*, 11. II 1954, I, 5; Слободан Ж. Марковић, *Прота Матеја Ненадовић*, *Књижевност и језик*, 1956, III, 8—9, стр. 419—425; Миодраг Петровић, *Устаничка Србија Проте Матеје*, *Сусрети*, 1960, VIII, 7—8, стр. 724—731; Миодраг Поповић, *Скаска о белом крхату*, *Политика*, 29, 30. XI и 1. XII 1964, LXI, 18.376; и Предраг Протић, *Прота Матеја Ненадовић и његови „Мемоари“*, *Градина*, 1969, III, 1, стр. 41—48.

¹² Радивоје Јовановић, *Сто година од првог издања „Мемоара“ Проте Матеје*, *Политика*, 5. III 1967, LXIV, 19.186; Божидар Ковачевић, *Сто година „Мемоара“ Проте Матеје*, *Удео Љубе Ненадовића у редиговању Протиних „Мемоара“*, *Политика*, 28. I 1968, LXV, 19.509; Радивоје Јовановић, *Око 100-годишњице првог издања Протиних Мемоара*, *Политика*, 18. II 1968, LXV, 19.530; Исти, *Прота Матеја или Šatobriјan*. *Ko je autor uvodnog teksta „Memoara“ Prote Mateje*, *Književne novine*, 3.VIII 1968, XX, 333; Božidar Kovačević, *Čalabrčak dok prispije ručak*, *Povodom članka „Prota Mateja ili Šatobriјan“*, *Književne novine*, 17. VIII 1968, XX, 334.

¹³ Nikola Banašević, *Knjiga o Jovi starija od Šatobriјana i od prote Matije Nenadovića*, *Književne novine*, 14. IX 1968, XX, 336.

¹⁴ Рукопис Мемоара Проте Матије Ненадовића. Архив Србије, Поклони и откупи, 55/251.

¹⁵ Нисам успео да утврдим тираж за посебна издања наведена под бр. 3, 5, 6 и 19.

11. VIII, 76, стр. 490—491; 18. VIII, 79, стр. 505—506; 25. VIII, 82, стр. 521—523; 1. IX, 85, стр. 537—538; 7. IX, 88, стр. 554; 22. IX, 94, стр. 577—579; 28. IX, 97, стр. 593—594; 7. X, 100, стр. 605—606; 20. X, 106, стр. 638—639.
2. ЗАПИСКИ ПРОТОИЕРЕЯ МАТВѢЯ НЕНАДОВИЧА. — Русская бесѣда. Москва, 1859, XIII Смѣсь, стр. 1—52 и XIV Смѣсь, стр. 1—56.
3. МЕМОАРИ ПРОТЕ МАТИЕ НЕНАДОВИЋА. Издао Любомиръ П. Ненадовићъ. Примедбе. У Београду, у Државной књигопечатњи 1867. Стр. 382 са репродукцијом слике писца + [2]. 19×12. Тврди повез.

Садржај: Мемоари [I—X]. — О Правителствујущемъ Совѣту. Како е совѣтъ у Срби постао 1805. Августа 15. — О Ајдучкимъ четама (пре устанка Кара-Ђорђевогъ). — После пропасти. — [Писма и акта]. — Послованѣ у Бечу. У време бечкогъ конгреса. Другиј редъ полазка мога съ прошеніама у Виѣну. — Кратке записке. — Додатакъ. [Писма и акта]. — За память. — Слово. — Дневникъ Боже Груевића. — [Писма и акта].

Прикази и критике: Михаило Ружић, Видов Дан, 26. VIII 1867, VII, 189; Ст[ојан] Бошковић, Вила, 3—17. IX 1867, III, 36—38, стр. 577—580, 592—595, 608—611; Л[юбенъ] Каравеловъ, Журналъ Министерства народнаго просвѣщения, Москва, 1868, XI, кн. 138, стр. 889—890.

4. МЕМОАРИ ПРОТЕ МАТИЈЕ НЕНАДОВИЋА. [Приредио Љубомир Ковачевић]. Љуб. Ковачевић: Прота Матија Ненадовић. Лица која се спомињу у Мемоарима. Места која се помињу у овој књизи. Речник непознатијих речи. Главније разлике између издања у „Шумадинци“ и овога. Београд. Државна штампарија Краљевине Србије. 1893. Стр. XXV+311 са репродукцијом слике писца и факсимилом рукописа одвојено. 18,5×12. Тврди повез. Тираж 5.000. — Кол. Српска књижевна задруга, 9.

Садржај: Мемоари Проте Матије Ненадовића [I—X]. — О правителствујущемъ совету. Како је совет у Србији постао 1805. августа 15. — После пропасти. — О ајдучким четама пре устанка Карађорђевог.

Прикази и критике: Павле Маринковић, Српски преглед, 15—30. IV 1895, I, 7—8, стр. 204—210, 237—242.

5. МЕМОАРИ ПРОТЕ МАТИЈЕ НЕНАДОВИЋА. За штампу приредио В[ладимир] Ђоровић. Прото Матија Ненадовић. Београд. Издавачка књижарница Геце Кона. 1927. [на унутрашњој страни стоји 1926!]. Стр. 117. 18×12. Броширано. — Кол. Школски писци, 9.

Садржај: 1. [Породица Ненадовића. Кнез Алекса Ненадовић и његово учешће у аустро-турском рату, 1787—1791.] — 2. [Школовање проте Матије.] — 3. [После Свиштовског мира, 1791. године.] — 4. [Кнез Алекса за време Мустафа-пашино, од 1794—1800]. — 5. [Дахиско доба. Сеча кнезова.] — 6. [Устанак.] — 7. [Карађорђе у вези с Ваљевцима.] — Преговори у Остружници.] — 8. [Бој у Топчидеру.] — 9. [Протина мисија у Русију.] — 10. [Преговори с Турцима у лето 1806. године.] — 11. [О Поцерцу Милошу.] — 12. [О Правителствујущемъ Совету, како је Совет у Србији постао 1805 августа 15.] — 13. [После пропасти.]

Белешке: Б[ранислав] М[иљковић], Српски књижевни гласник, 1. III 1927, књ. XX, бр. 5, стр. 397—398; Д[аринка] Ст[ојановић], Прилози за књижевност,

језик, историју и фолклор, 1927, VII, 1—2, стр. 292; S[ilvio] Kranjес, *Čas*, 1927/28, XXII, str. 71.

6. Прота Матеј Ненадовић. ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА. За штампу приредио Владимир Ђоровић. Владимир Ђоровић: Прота Матеј Ненадовић. Живот и рад. Речник туђих и мање познатих речи. Регистар имена лица и места. Београд. „Народна просвета“. [1928] Стр. 365 са репродукцијом слике писца. 18,5×12. Броширано и тврди повез. — Кол. „Библиотека српских писаца“, [10.]

Садржај: I Мемоари Матеја Ненадовића [I—X]. — О Правитељствујушчем Совету. — После пропасти. — О ајдучким четама. — II Дневник Матеја Ненадовића. — III Кратке записке. — О кнезу Максиму. — Петар Новаковић. — Прираст стaновништва. — Борбе. — Власти у кнежини.

7. Прота Матија Ненадовић. МЕМОАРИ. Ђорђе Јовановић: Епска истина Проте Матије Ненадовића. Редактор: Ђуро Гавела. Речник. Напомена уз ово издање. Београд. „Просвета“. 1947. Стр. 319+[4]. 19×13. Броширано и тврди повез. Тираж 6.000. — Кол. „Културна историја“, 4.

Садржај: Мемоари [I—X]. — Како је Совет у Србији постао 1805, августа 15. — После пропасти. — О ајдучким четама пре устанка Карађорђевог. — Кратке записке: О кнезу Максиму. — Власти у кнежевини.

8. Прота Матеја Ненадовић. МЕМОАРИ. Ђорђе Јовановић: Епска истина Проте Матеје Ненадовића. Редактор: Вељко Купрешанин. Ово издање опремио Душан Ристић, академски сликар. Белешке: Белешка о Проти Матеји Ненадовићу. Ђорђе Јовановић (1909—1943). Речник мање познатих речи. Београд. „Југословенска књига“. 1951. Стр. 222+2+[1] са репродукцијама слика, виџетама, цртежима и факсимилом. 27,5×20. Тврди повез. Тираж 10.000.

Садржај: Мемоари [I—X]. — Како је Совет у Србији постао 1805, августа 15. — После пропасти. — О хајдучким четама пре устанка Карађорђевог.

9. Прота Матеја Ненадовић. МЕМОАРИ. Ђорђе Јовановић. Епска истина Проте Матеје Ненадовића. Београд. „Дечја књига“. 1954. Стр. 188+[4]. 20×14. Тираж 5.000. Броширано. — Кол. „Мала библиотека“, 39.

Садржај: Мемоари [I—X]. — Како је Совет у Србији постао 1805, августа 15. — После пропасти. — О хајдучким четама пре устанка Карађорђевог.

10. Protа Mateja Nenadović. MEMOARI. Djordje Jovanović: Epska resnica Prote Mateje Nenadovića. Prevedel Tone Potokar. T. P.: Protа Mateja Nenadović. Slovarček turških in drugih manj znanih besed. Ljubljana. Državna založba Slovenije. 1954. Str. 208. 19,5×13. Platneni povез. Tiraž 2.000.

Садржај: Мемоари [I—X]. — Како је у Србији 15. августа 1805 установљен Svět. — По поразу. — О хајдушких четaх пред Karadjordjevo vstajo.

11. Прота Матеја Ненадовић. МЕМОАРИ. Превела Рада Угринова. Прота Матеја Ненадовић (1777—1854). Речник на помалку познати зборови. Скопје. Книгоиздателство „Кочо Рацин“. 1954. Стр. 128+[1]. 19,5×13. Броширано. Тираж 3.000. — Кол. Библиотека југословенских писатели.

Садржај: Мемоари [I—X]. — Како настана Советот во Србија, на 15 август 1805. — По пропаста.

12. Прота Матија Ненадовић. МЕМОАРИ. Борђе Јовановић: Епска истина Проте Матије Ненадовића. [Приредила Теодора Петровић]. Биографски подаци о писцу. Библиографија. Литература. Речник. Т. П.: О овом издању. Нови Сад. Матица српска. Београд. Српска књижевна задруга. 1957. Стр. 258+[2] са репродукцијом слике писца. 20×13. Платнени повез. Тираж 7.500. — Кол. „Српска књижевност у 100 књига“, 20.

Садржај: Мемоари: Мемоари Проте Матије Ненадовића [I—X]. — О Правитељствујушчем совету. — После пропасти. — О хајдучким четима пре устанка Карађорђевог. — Дневник: Пословање у Бечу. — Послови с Русима. — Послови с Енглезима. — Делања код аустријскога цара. — Пословање с Прајзима. — Из кратких записки: О кнезу Максиму.

13. Прота Матеја Ненадовић. МЕМОАРИ. [Приредио Милосав Мирковић]. Милосав Мирковић: Живот и дело Проте Матеје Ненадовића. Београд. „Просвета“. 1963. Стр. 157+[3]. 18×11. Броширано. Тираж 20.000. — Кол. Библиотека „Просвета“. Коло II, 28.

Садржај: Мемоари [I—X].

14. Прота Матеја Ненадовић. МЕМОАРИ. [Приредио Милосав Мирковић]. Милосав Мирковић: Живот и дело Проте Матеје Ненадовића. Београд. „Просвета“. Стр. 157+[3]. 18×11. Броширано. Тираж 8.000. — Кол. Библиотека „Просвета“. Коло II, 28а.

Садржај: Мемоари [I—X].

15. Прота Матеја Ненадовић. МЕМОАРИ. [Приредио Милосав Мирковић]. Милосав Мирковић: Живот и дело Проте Матеје Ненадовића. Београд. „Просвета“. 1966. Стр. 157+[3]. 18×11. Броширано. Тираж 8.000. — Кол. Библиотека „Просвета“. Коло II, 28б.

Садржај: Мемоари [I—X].

16. Прота Матеја Ненадовић. МЕМОАРИ. Мiodrag Popović: Predgovor. Beleška o ovom izdanju. Rečnik manje poznatih reči. Београд. „Nolit“. 1966. Стр. 220+[4]. 17×12. Тираж 15.000. — Кол. Popularna knjiga.

Садржај: Мемоари [I—X]. — Како је Совет у Србији постао 1805. августа 15. — После пропасти. — О хајдучким четима пре устанка Карађорђевог.

17. Прота Матеја Ненадовић. МЕМОАРИ. [Приредио Мiodrag Jurišević]. Мiodrag Jurišević: Прота Матеја Ненадовић (1777—1854). Београд. „Rad“. 1969. Стр. 136. 18×10. Броширано. Тираж 10.000. — Кол. Библиотека „Reč i misao“. Коло X. Књига 250.

Садржај: Мемоари [I—X].

18. Прота Матија Ненадовић. МЕМОАРИ. Борђе Јовановић: Епска истина Проте Матије Ненадовића. Владимир Стојанчевић: Протини Мемоари у светлости историјских догађаја. Приредила Теодора Петровић. Речник. Т.П.: Напомене. Биографски подаци о писцу. Т.П. Уз друго издање. Библиографија. Литература. Нови Сад. Матица српска. Београд. Српска књижевна задруга. 1969. Стр. 312+[2] са репродукцијом слике писца. 20×13. Платнени повез. Тираж 10.000. — Кол. „Српска књижевност у 100 књига“, 15.

Садржај: *Мемоари*: Мемоари Проте Матије Ненадовића. — О Правителству-
јушчем совету. — После пропасти. — О хајдучким четама пре устанка Карађор-
ђевог. — *Дневник*: Пословање у Бечу. — Послови с Русима. — Послови са Есте-
лима. — Делања код аустријскога цара. — Пословање с Прајзима. — *Из кратких*
записки: О кнезу Максиму.

19. THE MEMOIRS of Prota Matija Nenadović. Edited and translated from the Serbian by Lovett F. Edwards. Introduction. L.F.E: Note on the pronunciation of Serbian proper names. Glossary. Oxford. University Press. 1969. P. I+XLVIII+227. 27×14. Tvrdi povez.

Contents: The Memoirs of Prota Matija Nenadović §§ I to X. — Concerning the Governing Council. — After the Disaster. — Appendix: Transaction in Vienna at the time the Vienna Congress.

ИЗДАНИЕ „МЕМУАРОВ“ ПРОТОИЕРЕЯ МАТИИ НЕНАДОВИЧА

Протоиерей Матия Ненадович (около 1777—1854 г.г.), один из организаторов восстания, дипломат, законодатель и воевода, чиновник во время князя Милоша, „уставобранитель“ и член Государственного Совета, принадлежит к самым выдающимся личностям политической и культурной истории Сербии первой половины девятнадцатого столетия. Его „Мемуары“ и небольшие тексты мемуарного характера являются важным источником для исследования первого сербского восстания (1804—1813). В этом приложении дается перечень всех изданий и переводов „Мемуаров“ с основными сведениями о более важных изданиях.

М. Радевич